Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FUND OG FORSKNING

BIND 60 2021

DET KGL. BIBLIOTEK

FUND OG FORSKNING

Bind 60

2021

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS SAMLINGER

Bind 60

2021

With summaries

KØBENHAVN 2021
UDGIVET AF DET KGL. BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget:
Den store julegås ankommer med *julemandshæren* til Københavns Rådhus i 1974 (se side 273). Fotograf: Nils Vest. Tak til fotografen for tilladelse til at måtte bringe dette fotografi.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek.

Om titelvignetten se side 130

© Forfatterne og Det Kgl. Bibliotek

Redaktion:
Claus Røllum-Larsen

Artikler i *Fund og Forskning* gennemgår 'double blinded peer-review' for at kunne antages. Undtaget fra denne norm er dog i dette nummer artiklerne under 'Fund'.

Grafisk tilrettelæggelse: Narayana Press

ISSN 0069-9896

DEN FØRSTE GRØNLANDSKE BOG

Af
Flemming A. J. Nielsen
og Thorkild Kjærgaard

En genfunden ABC

En ofte gentaget oplysning i nyere grønlandslitteratur er, at den første bog trykt på grønlandsk vistnok var en ABC udgivet af den navnkundige grønlandsmissionær Hans Egede (1686-1758) i 1739, tre år efter at han havde forladt Grønland og bosat sig i København. På det tidspunkt stod Egede i spidsen for det af ham selv grundlagte *Seminarium Groenlandicum*, der havde til opgave at give kommende missionærer og kateketer et elementært kendskab til grønlandsk sprog og kultur samt tilvejebringe pædagogisk materiale til brug i Grønland. Det lille "vistnok" skyldes, at bogen kun har været kendt af omtale.

Første gang vi hører om en grønlandsk ABC, er i den "Designation Over den Grønlandske Ungdoms Forfremmelse i Christelig Kundskab, saavel Døbtes som Udøbte Catechumenorum, ved Colonierne Christians-Haab [Qasigiannguit] og Gott-Haab [Nuuk]", som Hans Egede udarbejdede i 1744 på grundlag af det foregående års indberetninger fra missionærerne Laurids Alsbach (1712-1762) og Christian Drachardt (1711-1778), og som han lod trykke som et selvstændigt tillæg til *Tredie Continuation Af Relationerne Betreffende Den Grønlandske Missions Tilstand og Beskaffenhed, Forfattet i Form af en Journal Fra Anno 1739 til 1743. Holden af Niels Egede.*[1] Her opregnes koloniernes børn og unge, piger og drenge, én for én, og der gøres omhyggeligt rede for deres boglige færdigheder, idet der skelnes mellem at "kende bogstaverne," som var første trin på

[1] Egede 1744. – Niels Egede (1710-1782) var Hans Egedes næstældste søn; Laurids Alsbach, missionær i Christianshåb 1739-43, var Hans Egedes stedsøn, senere tillige hans svigersøn (Hans Egede blev september 1737 gift med Laurids Alsbachs mor, Mettea Dau, og i november 1743 blev Laurids Alsbach, nylig hjemvendt fra Grønland, gift med Hans Egedes ældste datter Kirstine (1715-1786)).

datidens læsepædagogiske tretrinstrappe, at "stave," som var andet trin på vej mod læsefærdighed, og at "lægge sammen" (føje flere stavelser sammen til ord), som var sluttrinet. Om Ate på fem år og Attortok på seks får vi at vide, at de "kiender Bogstaverne udi A.B.C." Den 7-årige Annekatek er kommet videre, hun kan "stave i sin A.B.C." Drengen Ammak, som er otte, er begyndt "at legge sammen i sin A.B.C." Der har altså eksisteret en grønlandsk ABC i 1743, og den er blevet flittigt brugt i de to gamle kolonier samt – antagelig – i den nyligt tilkomne tredje koloni, Frederikshåb (Paamiut), grundlagt 1741, hvorfra Hans Egede dog desværre ingen underretning havde i 1744 "formedelst Skibenes Udeblivelse udi tvende Aar efter hinanden."[2]

De to tidligste bibliografier over skrifter om og fra Grønland – Hermann E. Ludewigs fra 1858 og James Constantine Pillings fra 1887 – opregner flere grønlandske ABC'er, men ingen ældre end 1760. Først med *Bibliographia Groenlandica*, som udkom 1890 og bygger på oplysninger samlet over en årrække af Christian Georg Frederik Pfaff (1823-1882), der var distriktslæge i Jakobshavn (Ilulissat) 1854-76,[3] kommer vi længere tilbage. Her anføres "En grønlandsk ABC og Læsebog uden Titelblad. 40 S[ider]. Muligvis udgivet af H[ans] Egede, Kbhvn. 1739."[4] Hvor Pfaff havde det fra, og om han selv havde set bogen under sit mangeårige ophold i Grønland, fremgår ikke. At der tages forbehold for både årstal og forfatter, tyder på usikkerhed hos enten Pfaff selv eller hos historikeren Peter Lauridsen (1846-1923), der færdiggjorde udgiverarbejdet efter Pfaffs død, eller måske hos dem begge. Da den københavnske professor i eskimologi William Thalbitzer (1873-1958) i begyndelsen af 1930'erne udarbejdede sin meget benyttede oversigt over den tidligste grønlandsforskning, gik han på jagt efter den af Pfaff og Lauridsen omtalte ABC fra 1739, men forgæves. "Yderst sjælden, om ikke tabt," var hans opgivende konklusion.[5]

Ved en nylig gennemgang af Det Kgl. Biblioteks (KB) samlinger i forbindelse med et paneuropæisk projekt om ABC'er[6] har det til vores glædelige overraskelse vist sig, at biblioteket er i besiddelse af ikke mindre end to eksemplarer af Hans Egedes grønlandske ABC fra 1739: Ét

[2] Egede 1744, s. 144.
[3] Ostermann 1921, s. 728.
[4] Pfaff og Lauridsen 1890, s. 199.
[5] Thalbitzer 1932, s. 31.
[6] Juska-Bacher m.fl. (red.) (under udgivelse).

tilgået biblioteket i 1936[7] og ét fra det gamle Universitetsbibliotek (UB) i Fiolstræde, tilgået KB ved de to bibliotekers sammenlægning i 1989.[8] Begge bøger er i KB's database registreret som trykt i 1757, sidstnævnte med tilføjelsen "udi det kongelige Waysenhuus." Den ene af de to titel- og kolofonløse bøger – det eksemplar som siden 1936 har stået på KB – har til stor forvirring gemt sig bag en dansk-norsk ABC fra 1757, som den er indbundet sammen med, og hvorfra den ved registreringen tilbage i 1936 lånte både trykkested og -år.[9] Det andet eksemplar – det som tidligere stod på UB, og som ved UB's sammenlægning med KB blev registreret som trykt i 1757 – lægger derimod kun et tyndt slør over sin sande identitet. Åbner man den lille bog på 40 sider i oktavformat med en indbinding, som peger på 1740'erne, og vender den en halv omgang, læser man på forpermens inderside følgende notat nedfældet med en lidt skødesløs 1700-tals skrift: "Grammatica Grönlandica, qvam primo composuit & Hafniæ 1739 edidit Dom[inus] Episcopus Johannes Egede" (Grønlandsk begynderbog, som hr. biskop Hans Egede først har sammensat og udgivet i København 1739).

[7] https://soeg.kb.dk/permalink/45KBDK_KGL/1pioq0f/alma99122492217205763 (set 30. okt. 2021). Årstallet venligst meddelt af Jette Bahnson, KB.

[8] https://soeg.kb.dk/permalink/45KBDK_KGL/1pioq0f/alma99122134093605763 (set 30. okt. 2021).

[9] Blandt dem, der har ladet sig vildføre, er historikeren Finn Gad (1911-1986), der som nyudnævnt seminarielærer ved Godthåb Seminarium og Højskole 1937 kastede sig over Grønlands historie. Gad blev tidligt opmærksom på den ukendte grønlandske bog, der i 1936 var tilgået KB, og i et oversigtsværk om Grønlands historie, som han udsendte 1946, finder man blandt illustrationerne et foto af en side fra bogen. På billedet ses De Ti Bud opdelt i stavelser (Gad 1946, s. 59). Men som billedteksten – "De ti bud fra ABC og katekismus 1757" – røber, var Gad på vildspor mht. bogens identitet. I 1969, 23 år senere, genbrugte Gad illustrationen fra 1946 i bind 2 af sin store (uafsluttede) grønlandshistorie, nu med en billedtekst, der – bortset fra en korrektion af antallet af synlige bud på den viste side – øgede forvirringen fatalt ved at gøre Hans Egedes ældste søn, Poul (1708-1789), til forfatter: "Otte af de ti bud i Poul Egedes katekismus og ABC, 1757" (Gad 1969, pl. XXIV over for s. 329). En mulig forklaring på denne absolut formulerede, men stærkt misvisende billedtekst kan være, at Finn Gad i mellemtiden var blevet opmærksom på, at Poul Egede i 1756 havde udgivet en grønlandsk katekismus (Egede 1756). Det kan have lokket Gad til at tro, at det var en ABC-del af Poul Egedes katekismus, der stod indbundet sammen med en dansk-norsk ABC fra 1757. Denne flerdækkede akademiske forvekslings- og forbytningskomedie når en form for højdepunkt, hvor Gad længere fremme i samme bog kommer ind på Hans Egedes (formodede) ABC fra 1739 uden at vide, at han selv nogle sider bagude har vist en side fra netop denne ABC (Gad 1969, s. 445-46).

Ill. 1: Bagpermen af Hans Egedes ABC. UB-eksemplaret. Foto: FAJN.

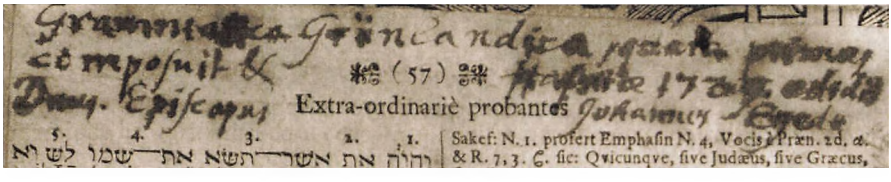

Ill. 2: Latinsproget notat i Hans Egedes ABC, UB-eksemplaret, nedfældet på forsatsen, hvortil er benyttet makulatur fra en lærebog i bibelsk hebraisk. Foto: FAJN.

Det er ikke utænkeligt, at Christian Pfaff og Peter Lauridsen – eller én af dem – har set den lille bog med det håndskrevne notat på forpermens inderside, som undgik William Thalbitzers opmærksomhed, selv om den, som nævnt, befandt sig i det gamle Universitetsbiblioteks samlinger, da han skrev sin bog. I så fald er det notatet, som der tages forbehold for med ordet "muligvis". Det kan der være flere grunde til: Hans Egede var ikke biskop i 1739 – det blev han først i 1740 – og de ældre bibliografier nævner som anført ingen grønlandsk ABC trykt før 1760. Endvidere havde det siden 1770'erne været almindeligt antaget, at den første bog trykt på grønlandsk var den nedenfor nærmere omtalte *Elementa fidei Christianæ* (1742), som ikke er en ABC. Det fremgår først af Jens Worms litteraturleksikon fra 1771,[10] senere også af Johan Jacob Lunds beundrende biografi over Hans Egede, der var morfar til forfatterens hustru.[11] Endelig insisterer den velrenommerede Christopher Giessing i sit autoritative værk om danske, norske og islandske jubellærere (1779-86) ikke bare én, men to gange på, at det var Poul Egede, og altså ikke Hans Egede, som grønlænderne "har at takke for trykt A.B.C., for Bogstaver, og [for] den Kunst at skrive, da de før ey vidste deraf, for Luthers Catechismus [og] for mange herlige Bønner og Psalmer."[12] Men Pfaffs og Lauridsens forbehold er unødvendigt. Trykkeåret 1739 lader sig bekræfte ved at sammenligne to af teksterne

[10] Worm 1771, s. 272.

[11] Lund 1778, s. 99.

[12] Giessing 1779-86, I, s. 49 og s. 68 og III, s. 477. – Christopher Giessing (1723-1791), der var kendt for at brevveksle med det halve af Danmark, Norge og Island, har med sikkerhed stået i forbindelse med Poul Egede, og det er – som det vil fremgå af det følgende – utænkeligt, at Poul Egede kan have "glemt" faderens ABC fra 1739, der ikke bare var den første grønlandske ABC, men også den første trykte bog på grønlandsk overhovedet. – For forfatterne af disse linjer er der ingen tvivl om, at Poul Egede, der i 1770'erne og -80'erne nød betydelig anseelse ikke bare i København, men i hele Europa som leder af den succesfulde dansk-norske grønlandsmission og som førende kender af grønlandsk, har ønsket at rykke ud af faderens skygge ved over for Giessing (og, formentlig, over for sin søster Kirstines svigersøn, provsten på Møn, Johan Jacob Lund) at fortie, at der allerede i 1739 var udkommet en trykt grønlandsk ABC, og at det var faderen, Hans Egede, som alene stod bag (Poul Egede selv var i Grønland i 1739 og derfor af gode grunde ikke med i arbejdet), og at æren for ikke bare den første trykte grønlandske ABC, men også for den første trykte grønlandske bog i det hele taget, derfor tilkom Hans Egede. Den første trykte grønlandske bog, som Poul Egede havde noget at gøre med, var *Elementa fidei Christiana* fra 1742. Den grønlandske ABC fik Poul Egede først indflydelse på med andenudgaven af 1739-ABC'en, som kom i 1760. Mere herom i det følgende.

i ABC'en med datérbare versioner af de samme tekster, som i denne tidlige fase af det grønlandske skriftsprogs historie blev revideret, hver gang de blev skrevet ned eller trykt på ny.[13]

Forhistorien

Efter mange års utrættelig kamp for at fange kongens og regeringens opmærksomhed modtog Hans Egede den 15. marts 1721 meddelelse om, at han med det første ville blive udnævnt til "Missionarius paa Grønland",[14] og den 12. maj, mindre end to måneder senere, forlod han Bergen i spidsen for to fuldt udrustede skibe – et tredje var sejlet i forvejen – med kurs mod Grønland, hvor man på forhånd havde besluttet sig for at søge op langs vestkysten. Med sig havde den nyslåede missionær sin familie – hustruen Giertrud Rasch (1673-1735), der aldrig skulle gense sit hjemland, og fire børn i alderen fire til tolv – samt 40 skibsfolk og håndværkere. Den 3. juli ankrede ekspeditionen, der havde mistet et fartøj undervejs, op i skærgården ved udmundingen af Baals Revier, nutidens Nuup Kangerlua (Godthåbsfjorden), for – omgivet af nysgerrige og fremmedartede grønlændere i kajakker og konebåde – at gå i land på en lille sludfuld ø ud mod Davisstrædet, som Egede navngav Håbets Ø.

I umindelige tider havde Grønland (som Island og Færøerne) været en del af Norge, men siden 1400-tallet havde kontakten været sporadisk. Hvalfangere, opdagelsesrejsende og handlende fra andre lande – først og fremmest hollændere og englændere – havde længe været nærgående, og suveræniteten over "Det Gamle Grønland" (ikke at forveksle med "Ny Grønland," Svalbard, som først blev opdaget 1596) var ved at glide den dansk-norske konge af hænde. Formålet med Hans Egedes ekspedition var at bibringe indbyggerne den rette kristne tro, som den blev forkyndt hjemme i det norske moderland,[15] samt at geninddrage det gamle Grønland i Norge og dermed i det dansk-norske imperium.

[13] Se bevisførelsen i Nielsen og Kjærgaard (under udgivelse).

[14] Bobé 1944, s. 38. – Den formelle udnævnelse til "Missionarius paa Grønland" med tilhørende gage på 300 rd. årligt forelå først den 4. juli 1721, dagen efter Hans Egedes ankomst til Grønland. Bobé (red.) 1936, s. 77 (nr. 61).

[15] I *Norske Lov* af 1687, 2-1-1 bestemt som "den Religion (...) som overeens kommer med den Hellige Bibelske Skrift, det Apostoliske, Nicæniske og Athanasii Symbolis, og den Uforandrede Aar et tusind fem hundrede og tredive overgiven Augsburgiske Bekiendelse, og Lutheri liden Catechismo." Tilsvarende i *Danske Lov* af 1683, 2-1-1.

Om lokalbefolkningen på Grønlands vestkyst vidste Hans Egede fra samtidige beretninger, fortrinsvis af nederlandsk oprindelse, at de var hedninger og talte et ukendt sprog.[16] Der måtte, mente han, være tale om et blandingsfolk med middelalderens kristne nordboer blandt forfædrene,[17] som af mangel på kristne lærere havde forvildet sig ind i hedenskabens og uvidenhedens mørke.[18]

For at nå sit fjerne mål måtte Hans Egede lære indbyggernes sprog – grønlandsk – og grønlænderne måtte på deres side lære at læse, hvad der igen forudsatte et grønlandsk skriftsprog, for et sådant fandtes ikke, lige så lidt som der – bortset fra et par korte ordlister[19] – fandtes ordbøger, endsige grammatikker, som Egede kunne benytte sig af. Han gik omgående i gang bistået af sine fire børn, der endte med at blive de første europæere, som beherskede grønlandsk til fuldkommenhed.

Nogle af Hans Egedes første forsøg på at udvikle et grønlandsk skriftsprog er bevaret. Det drejer sig om manuskripter udarbejdet i perioden 1723-25: ordlister, katekismustekster, udvalgte stykker fra Bibelen, en samling korte missionsprædikener og en grønlandsk grammatik.[20] Andet er gået tabt, blandt andet grønlandske versioner af evangelietekster til hele kirkeåret med tilhørende kateketiske spørgsmål og svar til undervisningsbrug, som forelå færdige fra Egedes hånd i 1726. Ingen havde før Hans Egede skrevet sammenhængende tekster på noget eskimoisk-aleutisk sprog,[21] så det var ny jord, der blev brudt. For at bevare det alene ved sit omfang imponerende tekstkorpus fra 1726,

[16] Året før Hans Egede drog afsted til Grønland, udkom den frisiske skipper Lourens Feykes Haans grønlandsbeskrivelse (Haan 1720), som sammenfatter, hvad man i søfartskredse dengang vidste om Grønland og grønlænderne. Blandt Egedes meddelere var hans svoger, styrmand Niels Rasch, én af de få nordmænd som på det tidspunkt havde været i Grønland. Bobé 1944, s. 12.

[17] H. Egede 1741, s. 63.

[18] Egede 1738, s. 15-21; Nielsen 2019, s. 86-87.

[19] Olearius 1656, s. 171; Bartholin 1673.

[20] En nærmere beskrivelse af dette materiale i Nielsen 2011, 2012 og 2014.

[21] Denne sproggruppe, der tales i nogle af verdens nordligste kystområder fra Beringsstrædet i vest til Grønland i øst, er karakteriseret ved en kompleks og i forhold til europæiske sprog fremmedartet morfologi og syntaks. De fleste løbende ord dannes ved kombination af rødder og et antal affikser, hvoraf mange svarer til især adverbier i europæiske sprog. Enhver grønlandsktalende behersker flere hundrede af disse affikser og er i stand til at kombinere dem spontant på en meningsfuld måde, hvad der typisk resulterer i meget lange ord. Om den eskimoisk-aleutiske sproggruppe som helhed, se Fortescue m.fl. 2010 og Dorais 2010. Om grønlandsk, se Nielsen 2021a.

som Hans Egede ikke uforståeligt synes at have været stolt af, blev det sendt til København i 1727 og indlemmet i Missionskollegiets arkiv i Vajsenhuset på Nytorv. Men det var ikke nok til at redde den historisk bevidste missionærs arbejde for eftertiden. Ved Københavns brand 1795 gik hele vajsenhuskomplekset op i flammer. Talrige værdifulde manuskripter, heriblandt Hans Egedes evangelietekster, gik tabt sammen med meget andet vedrørende den grønlandske mission af ældre og nyere dato, blandt andet et lager af grønlandske bøger og skrifter om det grønlandske sprog.[22]

Længe var alt, hvad der fandtes på grønlandsk, håndskrevet. Der blev taget afskrifter, sommetider i snesevis, måske i hundredvis, men alt foregik i hånden. Første gang trykpressen blev brugt til en grønlandsk tekst, var i 1731, hvor to hyldestdigte på grønlandsk og på dansk blev udsendt i København til ære for Christian 6. i håb om at formilde den nytiltrådte konges syn på faderens grønlandske missionsprojekt, som han til Hans Egedes og andres bestyrtelse påtænkte at lukke, hvilket dog ikke skete.[23]

Hvad etableringen af et grønlandsk skriftsprog angår, var der ved Hans Egedes afrejse fra Grønland den 9. august 1736 efter 15 opslidende arbejdsår, som til slut havde kostet hans hustru livet, gjort imponerende fremskridt. Det var der også med hensyn til at bibringe grønlænderne læsekundskaber: "Præsten [Hans Egede] war gandske Svag af Kulde og Brøst-Syge, da Vi først kom, som hand har faaet paa Reyser i Winter, thj da der ey war Handelstiid, saa war hand ude at lære og høre de wilde læse," skrev en synligt imponeret ekspeditionsrejsende Matthis Jochimsøn (f. ca. 1680), da han i 1732 kom til Grønland, hvor han opholdt sig nogle måneder for kongelig regning.[24] Men arbejdet holdtes tilbage af mangel på trykte bøger, som kunne skabe et mere sikkert grundlag for undervisningen. Alt stod og faldt med håndskrevne, vanskeligt læsbare, ofte fejlfyldte tekster af forskellig art, som Hans Egede og hans folk – efterhånden også grønlænderne selv – producerede. Disse hundredvis af løse manuskripter og uindbundne hæfter levede livet farligt, for – som grønlandshistorikeren Finn Gad så malende har forklaret – så var der "i en normal grønlandsk hytte på det tidspunkt intet bord, ingen plan

[22] Nielsen 2014, s. 127-28; Ilsøe 1992, s. 184. Om Vajsenhusets forbindelse med den grønlandske mission, se Ottesen 1927, s. 57, s. 163, s. 214 og andre steder.

[23] Om de to hyldestdigte: Nielsen 2017.

[24] Ostermann (udg.) 1946, s. 7-8.

Ill. 3: Håbets Ø mod tomten af Hans Egedes hus, opført 1721, nedrevet 1728 ved indflytningen til det nyanlagte Godthåb (Nuuk), i dag Grønlands hovedstad. Bag tomten en flagstang rejst 2021 af borgere fra den nedlagte bygd Kangeq som markering af 300-året for Hans Egedes ankomst. Til venstre for tomten en mindesten fra 200-års jubilæet 1921. I baggrunden den grønlandske skærgård ud mod Davisstrædet. Foto: FAJN 23. sept. 2021.

flade at lægge et stykke papir på. Stengulvet var alt andet end jævnt og tilmed snavset til af jord og fedt; papir kom til at se gruopvækkende ud, fedtet og snavset til af uvaskede fingre."[25]

Ved et lykkeligt tilfælde er indholdet af et af disse håndskrevne hæfter bevaret. Det drejer sig om en lille katekismus, en slags læsebog, som Hans Egede i 1724 udfærdigede til grønlænderen Pooq (ca. 1700-1729), så han ikke glemte, hvad han havde lært, mens han med en kammerat, Qiperoq, var i København for at præsentere grønlandsmissionen for Frederik 4. og for den københavnske, i videre forstand dansk-norske offentlighed.[26] Den velbegavede og slagfærdige Pooq vakte behag og

[25] Gad 1981, s. 78.

[26] Bertelsen 1945, s. 27-32. I et brev til Bergenskompagniet, som finansierede Hans Egedes missionsvirksomhed de første år, skrev Egede om Pooq, at "Hand hafver en liden Bog med sig Hvor I hand er underwist at læße og Jentofft saa lenge hand er hos ham øfver ham udj at hand icke glemmer hvad hand haver lert" (Sollied og Solberg (udg.) 1932, s. 120). – Hartvig Jentoft (1693-1739), som Hans Egede fra det nordligste Norge, var Grønlands første købmand. Han forlod Grønland 1724 med samme skib, som bragte Pooq og Qiperoq til København.

behørig opmærksomhed overalt. Det samme gjorde hans grønlandske læsebog, *Begyndelsens-Elementer till dend Christelige Kundskab for De Grønlandske Cathecumener*, der for den lærde verden var et vindue ind til et ellers fuldstændig ukendt sprog. Pooqs bog blev ivrigt kopieret og er i dag bevaret i ikke færre end tre afskrifter, henholdsvis i Halle (Franckesche Stiftungen), i Paris (Bibliothèque Nationale) og i London (British Library).[27] Takket være disse afskrifter kan vi danne os en nogenlunde sikker idé om, hvad den første generation af grønlandske kristne skulle tilegne sig. Det var for det første en ultrakort redegørelse for den kristne tros indhold. Dernæst De Ti Bud, Fadervor og en samling bønner, de fleste hentet fra Luthers lille katekismus. Det understreges igen og igen i Pooqs bog, at de troende kan håbe på evigt liv i Guds himmel, hvorimod de vantro vil brænde op i helvede.

Det er svært ikke at gribes af beundring for Hans Egedes og hans medarbejderes ihærdighed og brændende engagement. Men det er indlysende, at det alt sammen hang i en tynd tråd, ikke mindst da hovedmanden bag det hele, Hans Egede – "taleren", som grønlænderne kaldte ham – i 1736 overlod scenen til andre. Der manglede trykte bøger på grønlandsk som supplement til de hurtigt udtværede, mere eller mindre ulæselige håndskrifter, hvis missionen skulle have en chance for at bide sig fast, og det, der måske manglede mest af alt, var en ABC. I hvert fald var fremstilling af en ABC det første grønlandske bogprojekt, som Egede kastede sig over efter grundlæggelsen af *Seminarium Groenlandicum* 1737. Forarbejdet var blevet gjort, allerede før Hans Egedes afrejse fra Grønland, hvor hans søn Poul Egede i januar 1736 havde forbedret sin fars katekismus "tillige med nogle Bønner og Psalmer", som Hans Egede havde oversat "nogle Aar tilforne (...) til Grønlændernis Underviisning".[28] Men det trak ud med færdiggørelsen. En sammenligning med to andre Egede-tekster fra 1739 viser, at ABC'en først fandt sin endelige form langt ud på foråret 1739.[29] Derefter gik det stærkt, og det tør efter omstændighederne anses for ganske sikkert,

[27] Nielsen 2014. Titlen på Pooqs bog staves lidt forskelligt. Her følges afskriften i Franckesche Stiftungen (se ill. 4).

[28] P. Egede 1741, 22. Poul Egede opholdt sig sammen med sine forældre i Godthåb fra 1734, indtil han påbegyndte sin missionærvirksomhed i Diskobugten sommeren 1736, hvor hans far tog til København.

[29] Se Nielsen og Kjærgaard (under udgivelse).

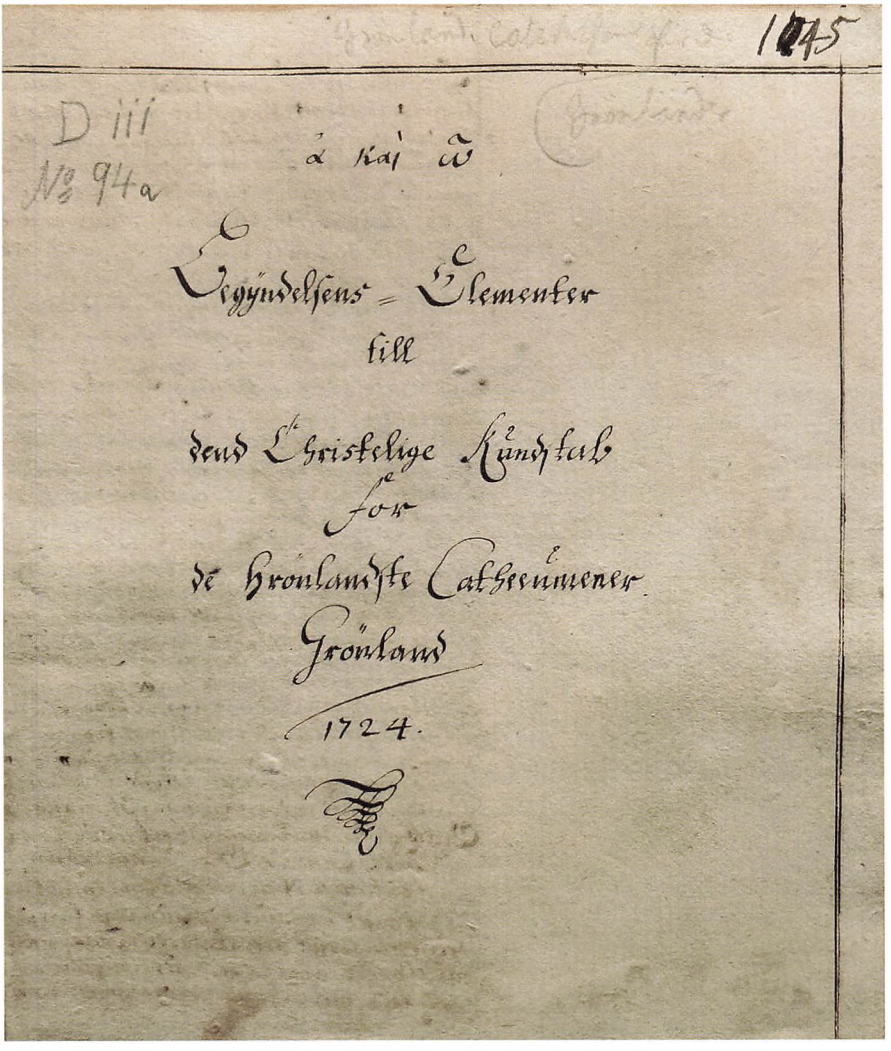

Ill. 4: Forsiden af Hans Egedes grønlandske katekismus fra 1724. Kopi udfærdiget og signeret af Grønlands første købmand, Hartvig Jentoft. Franckesche Stiftungen, Halle. Foto: FAJN.

at ABC'en lå klar, da det første hold færdiguddannede fra *Seminarium Groenlandicum* sejlede til Grønland sommeren 1739.[30]

30 Gad 1969, s. 332-33.

Den første grønlandske bog

– SOM TYPOGRAFISK VENDEPUNKT

Som den eneste grønlandske tekst nogensinde er ABC'en fra 1739 trykt i fraktur. Hans Egede havde lige fra begyndelsen valgt at skrive grønlandsk med latinsk håndskrift, og de grønlandske versioner af de to hyldestdigte, som i 1731 blev tilegnet den unge Christian 6., er trykt med latinske bogstaver (antikva). Hvordan kan det så gå til, at den første bog på grønlandsk blev sat med fraktur, når det ovenikøbet var Hans Egede selv, der stod bag? Man kunne fristes til at tro, at det var bogtrykkerens valg, og at Hans Egede, måske på grund af hastværk med at få ABC'en færdig, har ladet det passere. Det er en mulighed, som ikke ganske kan udelukkes, men det ubetinget mest sandsynlige er, at fraktur var Egedes eget valg. Herfor taler blandt andet, at de tre dansk-norske alfabeter, som bringes på første side af ABC'en, er nøje tilpasset grønlandsk. Hverken her eller andetsteds er der noget som helst, som signalerer hastværksarbejde, endsige manglende bogtrykkermæssig omhu og professionalisme, hvad der også ville være mærkeligt, eftersom bogen kom til verden på Vajsenhusets trykkeri, der i 1739 blev ledet af den dygtige, blandt kolleger højt agtede Gottmann Friedrich Kisel. Dette trykkeri havde skrifter til brug for missionen i Lapland, nu også missionen i Grønland, som særlig opgave.[31] Intet tyder på andet, end at bogen blev nøjagtig, som Egede ville have den (bortset fra en del trykfejl, som det også kendes fra Egedes andre skrifter).

Blev ABC'en end præcis som Hans Egede ønskede, så er der til gengæld stærke indicier for, at han ikke var tilfreds med resultatet, sådan at forstå, at det aggregerede tekstbillede overbeviste ham om, at fraktur var uegnet til grønlandsk, der er karakteriseret ved lange, komplekst sammensatte ord,[32] og at læsbarheden ville stige, hvis man i stedet for den traditionelle tysk-nordiske frakturs elegante, men let slørede former anvendte den visuelt skarpt og asketisk klart aftegnede antikvasats, som ellers var den latiniserede verdens kendemærke. Heraf drog Egede – og alle, der sidenhen har publiceret på grønlandsk – konsekvensen: Til grønlandsk bruges antikva og kun antikva. Inden for det dansk-norske kulturområde blev Grønland på dette punkt foregangsområde, om end

[31] Ilsøe 1992, s. 116.
[32] Jf. n. 21.

der skulle gå mere end hundrede år, før antikva definitivt fortrængte fraktur.

– SOM ABC OG KATEKISMUS

På ABC'ens første side er vist tre, med grønlandsk fonetik afstemte udgaver af tidens dansk-norske alfabet med både det lange og det korte fraktur-s, foruden talrækken, der går til 21, fordi grønlandsk havde et særligt ord, *ungna*, for talmængder, der lå ud over antallet af fingre og tæer. Herefter følger – svarende til andet trin på tidens læsepædagogiske tretrinstrappe – 17 sider med stavelser opstillet i overensstemmelse med Hans Egedes grønlandske fonetik. På de resterende 22 sider en række tekster til indøvelse af kristendom. Først de tre grundtekster fra Luthers lille katekismus: De Ti Bud, Den Apostolske Trosbekendelse og Fadervor; De Ti Bud trykt med stavelsesdeling, så de der kunne bogstaverne og havde lært at stave, kunne gå videre til tredje og sidste trin på læseindlæringens vej, som var at "lægge sammen," at sammenføje stavelser til fulde ord.[33] Efter de tre grundtekster en samling bønner, for de flestes vedkommende versioneret fra Luthers lille katekismus. Alt som i resten af riget, hvor Luthers lille katekismus med *Danske* og *Norske Lov* (1683/1687) havde fået status af bekendelsesskrift.[34] Ikke for ingenting var 1721 året, hvor Frederik 4. både oprettede sine berømte ryt-

[33] De mange sider med stavelser i ældre grønlandske ABC'er er – lidt hånligt – blevet tilskrevet Hans og Poul Egedes efterfølger som leder af *Seminarium Groenlandicum*, Otto Fabricius (1744-1822). Nu viser det sig, at denne læsepædagogiske metode kan føres tilbage til selveste Hans Egede, der på dette punkt fulgte samtidig praksis i Danmark-Norge (se Appel og Fink-Jensen 2013, s. 93-94). Specielt er de gamle grønlandske ABC'er blevet kritiseret for at indeholde gebrækkelige stavelser og lydsammensætninger, der ikke forekommer på grønlandsk, første gang af den i Grønland fødte herrnhutermissionær Samuel Kleinschmidt (1814-1886). Kritikken var ikke uberettiget, og det var en lettelse for skolebørnene, da selvsamme Kleinschmidt som nedenfor nærmere omtalt introducerede et system, som kun indeholdt stavelser og lydsammensætninger, der rent faktisk forekommer i grønlandsk (Wilhjelm 2001, 278-80). Men når det er blevet gjort gældende, at det gamle system ikke blot besværliggjorde, men på det nærmeste hindrede grønlænderne i at lære at læse, så rammer man ved siden af. Læsefærdigheden i Grønland var allerede i slutningen af 1700-tallet fuldt på højde med, hvad man så i førende europæiske nationer. Som nabolandet Island havde været det i århundreder, blev Grønland i 1800-tallet en nation af læsere og ivrigt skrivende, hvor – som det er blevet sagt af Henrik Wilhjelm – "enhver kateket med respekt for sig selv skrev salmer til højtidernes lokale korsang." Ofte satte de også musik til. Wilhjelm 1995.

[34] 2-1-1, jf. n. 15. Allerede Christian 3.s kirkeordinans (1537/1542) havde foreskrevet, at "A B C D Børn skulle lære at lesse aff de Bøger, der med A B C D etc. indholde

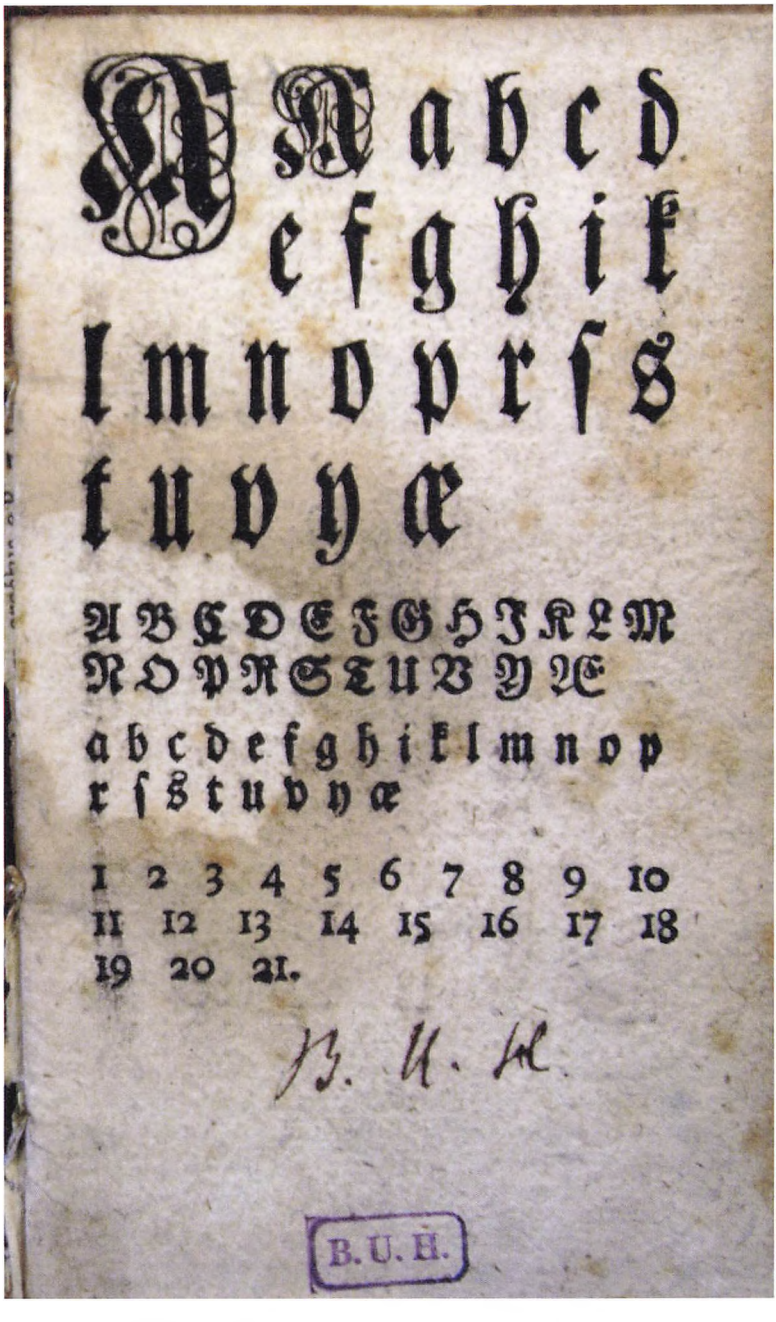

Ill. 5: Første side af Hans Egedes ABC. Foto: FAJN.

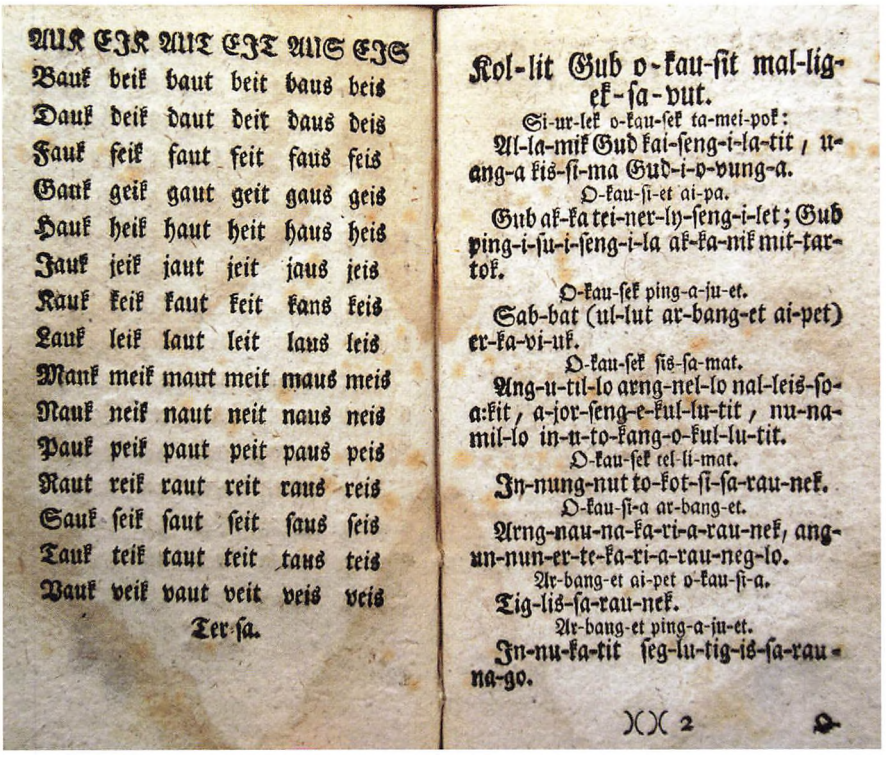

AUK EJK AUT EJT AUS EJS
Bauk beik baut beit baus beis
Dauk deik daut deit daus deis
Fauk feik faut feit faus feis
Gauk geik gaut geit gaus geis
Hauk heik haut heit haus heis
Jauk jeik jaut jeit jaus jeis
Kauk keik kaut keit kaus keis
Lauk leik laut leit laus leis
Mauk meik maut meit maus meis
Nauk neik naut neit naus neis
Pauk peik paut peit paus peis
Raut reik raut reit raus reis
Sauk seik saut seit saus seis
Tauk teik taut teit taus teis
Vauk veik vaut veit veis veis
Ter-sa.

Kol-lit Gub o-kau-sit mal-lig-ek-sa-vut.
Si-ur-lek o-kau-sek ta-mei-pok:
Al-la-mik Gud kai-seng-i-la-tit, u-ang-a kis-si-ma Gud-i-o-vung-a.
O-kau-si-et ai-pa.
Gub ak-ka tei-ner-ly-seng-i-let; Gub ping-i-su-i-seng-i-la ak-ka-mik mit-tar-tok.
O-kau-sek ping-a-su-et.
Sab-bat (ul-lut ar-bang-et ai-pet) er-ka-vi-uk.
O-kau-sek sis-sa-mat.
Ang-u-til-lo arng-nel-lo nal-leis-so-a:kit, a-jor-seng-e-kul-lu-tit, nu-na-mil-lo in-u-to-kang-o-kul-lu-tit.
O-kau-sek tel-li-mat.
In-nung-nut to-kot-si-sa-rau-nek.
O-kau-si-a ar-bang-et.
Arng-nau-na-ka-ri-a-rau-nek, ang-un-nun-er-te-ka-ri-a-rau-neg-lo.
Ar-bang-et ai-pet o-kau-si-a.
Tig-lis-sa-rau-nek.
Ar-bang-et ping-a-su-et.
In-nu-ka-tit seg-lu-tig-is-sa-rau-na-go.
)(2

Ill. 6: Opslag fra Hans Egedes ABC, s. [18-19]. På venstre side slutter sektionen med staveøvelser. Det sker med tostavelsesordet "Ter-sa" (slut), der samtidig er begyndelsen på læseindlæringens sidste niveau: "at lægge sammen" (føje stavelser sammen til ord). På højre side begyndelsen til De Ti Bud forsynet med en overskrift, der i oversættelse lyder: "De ti Guds ord, som vi skal følge". Foto: FAJN.

terskoler og beskikkede Hans Egede som missionær i Grønland. Uden at det nogetsteds stod skrevet, rettede Hans Egede sig efter instruksen til skolemestrene, som befalede "med al Fliid [at] lære Børnene Doct. Luthers liden Catechismum."[35] Herom vidner Pooqs lille håndskrevne manual fra 1724, herom vidner ABC'en fra 1739.

Pater Noster, Credo, de X budord, Dobsens oc Naduordzens ord, met andre saadanne børnebønner" (Lausten (udg.) 1989, s. 203).

35 "Instruction Hvorefter Wi Friderich den Fierde (...) allernaadigst ville, at enhver Skolemester i Rytter-Districterne sig i det ham anbetroede Skolemesters Embede indtil

– QILALIARTUSSAT

Som tilsvarende dansk-norske udgivelser skulle Hans Egedes ABC bruges til at lære begyndere at læse og indprente dem Luthers lille katekismus. Derudover spores elementer, som afspejler særegne, til dels af Hans Egede selv skabte træk ved grønlandsk kristendom og menighedsliv. Lige fra begyndelsen under sit ophold i Grønland bemærkede Egede, at hans prædikener om himlen som alternativ til den evige ild på Dommens dag gjorde særligt indtryk på hans grønlandske tilhørere: "[Min] Underviisning om Christi Tilkommelse till Dommen og Verdens Undergang indtrycher dem særdelis Spor i deris Samvittighed, saa de forskrechis der ofver (...) og spørge altid effter, naar saadanne skreckelige Ting skall skie," skriver han i sin missionsberetning for 1723-24.[36] Idéen om det kristne liv som en rejse, der begynder ved dåben og ender i himlen, fik senere i 1700-tallet de troende i Grønland til at bruge ordet *qilaliartussat* (de himmelrejsende) om sig selv. Dette ord er endnu ikke dukket op i 1739,[37] men det bagvedliggende tankegods er tydeligt til stede i ABC'en, ligesom det findes i Pooqs bog fra 1724. Luthers morgenbøn og bøn efter måltidet er udvidet med et ønske om opstandelse og evigt liv efter døden: "O, Gud, vor far! Du er i himlen, lovet være også din søn, Jesus Kristus, du har givet os vores mad, vi blev mætte, lad os være raske, genopliv os, når vi dør, og før os til udødeligheden. Amen."[38] Helt for Egedes egen regning står en kristologisk bøn, en skriftemålsbøn og en bøn særligt for syge, der alle kredser om modsætningen mellem himlen og evig fortabelse: "Gud, du er vores far! Vi takker dig, fordi du gav os Sønnen, for at Jesus Kristus skulle dø for os, for at de troende ved

videre skal rette og forholde", punkt 10. Her efter http://www.thorshoj.dk/INSTRUCTION_1721_skolemestre.HTM (set 12. nov. 2020).

36 Bobé (red.) 1925, s. 115. – En serie missionsprædikener fra Egedes første år i Grønland undgik Vajsenhusets brand 1795 ved at blive ført til Ledreborg, hvor Johan Ludvig Holstein (1694-1763) – fra 1734 præses i Missionskollegiet – indlemmede dem i sine samlinger, i dag KB: Ledreborg 339, 4°. Her er det himmelske liv som alternativ til den evige ild et bærende tema. Dansk resumé af disse tidlige grønlandske prædikener med elementer af det, som den danske teolog P. G. Lindhardt (1958) uelskværdigt har kaldt "helvedesstrategi," i Nielsen 2012, s. 43-45.

37 På tryk første gang i Egede 1756, s. 45. Se også Nielsen 2021b.

38 Denne såvel som efterfølgende oversættelser fra grønlandsk ved FAJN. – Egedes grønlandske originaltekst: "Guna Atatavuna! killangmepotit Niarngettog Jesus Christus kyanarsillet nekiksautivnik tuniautigut, kassillarpogut, kaitsortitigut tokoguta umartitigut, tokoviungitsomullo pisitigut. Amen" (s. [25]).

ham ikke skal ende hos *Toornaarsuk*, men komme i himlen (...) Og lad den gode ånd gøre mig forstandig og rense mig for synd hver eneste dag, og lad Jesus aldrig mere slippe mig af vores tro, før vi ses i evigheden. Det siger vi alle. Amen."[39]

– SOM SALMEBOG

Tekstafsnittet i Hans Egedes ABC fra 1739 slutter med otte salmer, alle gendigtet efter Kingos "forordnede" salmebog fra 1699. Vi står her ved begyndelsen til den grønlandske salmesang, som har spillet og stadig spiller en helt særlig rolle, ikke bare i kirken, men i det grønlandske samfund som helhed, hvor salmer bliver sunget i enhver tænkelig sammenhæng, og hvor Rasmus Berthelsens (1827-1901) julesalme *Guuterput qutsinnermiu* (vor Gud i det højeste) fra 1852 har karakter af alternativ nationalhymne. De første fire salmer står under overskriften *Ullakut* (om morgenen). Ret beset er det dog kun den første salme, *Kyanarsillet perkinnama* (tak og lov, at jeg ikke er syg), der er en morgensalme.[40] Anden salme er digtet over De Ti Bud,[41] og tredje salme er Hans Egedes oversættelse af *Jesu, dine dybe Vunder*, på grønlandsk *Jesus, saag tokotigarma* (Jesus, hvorfor døde du for mig?). Den findes stadig i *Tussiutit*, den grønlandske salmebog, som *Jiisu, sooq toqqutigaanga*.[42] Bag den nutidige skrivemåde genkendes her som andre steder uden vanskelighed Hans Egedes oversættelse fra 1739. Fjerde salme er en lovsang til den treenige Gud med en afsluttende forsikring om det evige liv.[43] Derefter følger under overskriften *Unnuanget* (når det bliver aften) fire aftensalmer. En af dem med et

[39] "Gud Atatagautigit! kutkiuvigautigit tunningangautigut Ernermik Jesus Christus tokotigekkulluta, taursomunga, opertut Tongarsungmut pekkonnagit killiakoinnartlugit (...) Annarsalo ajungitsorsub Sillakartikillinga, ullut nungullugit synderrunniartlunga, Jesuslo isumautivnik iperrarnauertlunga, kissienne tekkoguta isukangitsome. Tersa tamauta okauserput. Amen" (s. [25-26]). – Som betegnelse for Djævelen bruger Hans Egede det grønlandske ord *Toornaarsuk*. For en diskussion af dermed forbundne idé- og missionshistoriske problemer, navnlig i hvilket omfang det indebærer en tilsigtet dæmonisering af grønlændernes før-kristne religion, se Nielsen 2011, s. 177-78.

[40] Kingos salmebog: *O Gud skee Lof til ævig Tiid.*

[41] *Atatavut killangmetub Killangmit okaupatit* (vores far i himlen formaner dig fra himlen). Efter Kingo: *Gud Fader udi Himmerig Sin Villie hand os kiende, Der hand os ned til Jorderig De Tj Budord udsende.*

[42] *Tussiutit* 2008, nr. 197.

[43] *Gudimut operponga* (jeg tror på Gud). Hos Kingo er det en aftensalme: *Mit Haab og Trøst og ald Tilliid Til Gud.*

refræn, som understreger himmelrejsen: "Killangmut Gud pisittigut" (Gud, før os til himlen!).[44]

– SOM SPROGMONUMENT

Oversættelserne til grønlandsk er baseret på Hans Egedes egne versioneringer, som for De Ti Buds og Fadervors vedkommende kan følges helt tilbage til 1724. Det samme gælder de fleste af bønnerne. Nye er to bordbønner, den aronitiske velsignelse og den syges bøn. Endelig er der Trosbekendelsen, der optræder første gang i et Hans Egedemanuskript fra foråret 1739, og så igen, nogle uger senere, i omarbejdet form, i ABC'en. Trosbekendelsen voldte kvaler.[45] Men den *skulle* med, og det kom den. Som første større trykte tekst på grønlandsk indtager 1739-ABC'en den position, som hidtil har været indtaget af *Elementa fidei Christianæ* fra 1742.

– I HVOR MANGE EKSEMPLARER?

Det har ikke været muligt at finde oplysninger om oplaget på Hans Egedes ABC fra 1739. Men det vides, at Vajsenhusets talrige gudelige skrifter i små formater beregnet for den brede befolkning – de såkaldte "vajsenhusbøger" – typisk kom i 2.000 eksemplarer ad gangen.[46] Ikke bare i ydre fremtoning, men også indholdsmæssigt var ABC'en en slags vajsenhusbog for grønlændere, og det er nærliggende at forestille sig, at oplaget har været det sædvanlige for den slags skrifter, altså et par tusinde. Heraf har det hold af færdiguddannede kateketer og missionærer, som blev sendt til Grønland sommeren 1739 – deriblandt Hans Egedes stedsøn og senere svigersøn Laurids Alsbach – fået en stak med, så de havde noget at begynde med. Resten af bøgerne forblev på Vajsenhuset, hvorfra de i de følgende år blev rekvireret, efterhånden som der blev brug for dem.

[44] *Ullok tamersa aularpoq* (dagen tager afsted). Efter Kingo: *Dend Liuse Dag forgangen er.* – De tre øvrige aftensalmer er: 1) *Gub aksut Seimaumanga* (fordi Gud var mig meget nådig) efter *Min Gud jeg priise vil med Fliid.* 2) *Kenulerpogut tamauta* (vi vil alle bede) efter *Dig bede vi Børnene dine.* 3) *Usornakautit kissivit* (du alene er meget prisværdig) efter: *O du Trefoldig Enighed.*

[45] Nielsen og Kjærgaard (under udgivelse).

[46] Ilsøe 1992, s. 116.

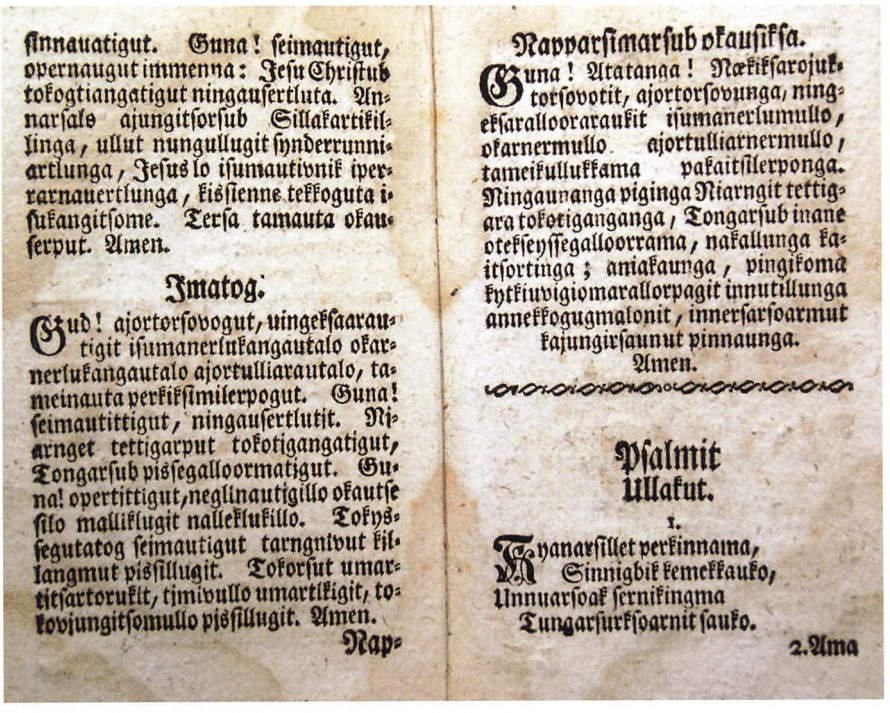

ſinnauatigut. Guna! ſeimautigut, opernaugut immenna: Jeſu Chriſtub tokogtiangatigut ningauſertluta. Annarſals ajungitſorſub Sillakartikillinga, ullut nungullugit ſynderrunniartlunga, Jeſus lo iſumautivnik iverrarnauertlunga, kisſienne tekkoguta iſukangitſome. Terſa tamauta okauſerput. Amen.

Imatog.

Gud! ajortorſovogut, uingekſaarautigit iſumanerlukangautalo okarnerlukangautalo ajortulliarautalo, tameinauta perkikſimilerpogut. Guna! ſeimautittigut, ningauſertlutit. Niarnget tettigarput tokotigangatigut, Tongarſub piſſegalloormatigut. Guna! opertittigut, neglinautigillo okautſe ſilo malliklugit nalleklukillo. Tokyſſegutatog ſeimautigut tarngnivut killangmut piſſillugit. Tokorſut umartitſartorukit, timivullo umartikigit, tokovjungitſomullo piſſillugit. Amen.

Nap-

Nappariſimarſub okauſikſa.

Guna! Atatanga! Nækikſarojuktorſovotit, ajortorſovunga, ningekſaralloorauraukit iſumanerlumullo, okarnermullo ajortulliarnermullo, tameikullukkama pakaitſilerponga. Ningaunanga piginga Niarngit tettigara tokotiganganga, Tongarſub inane otekſeyſſegalloorrama, nakallunga kaitſortinga; aniakaunga, pingikoma kytkiuvigiomarallorpagit innutillunga annekkogugmalonit, innerſarſoarmut kajungirſaunut pinnaunga.

Amen.

Pſalmit Ullakut.

1.

Tyanarſillet perkinnama,
Sinnigbik kemekkauko,
Unnuarſoak ſernikingma
Tungarſukſoarnit ſauko.

2. Ama

Ill. 7: Opslag fra Hans Egedes ABC, s. [26-27]. Foto: FAJN.

Fra ABC til ABD

I tre år var Hans Egedes ABC den eneste bog på grønlandsk. I 1742 kom den næste: *Elementa fidei Christianæ, in qvibus in Grönlandorum Vernacula proponuntur: 1. Ordo Salutis, 2. Catechismus Lutheri, 3. Precatiunculæ qvædam & Psalmi. Item: 4. Formula Baptitzandi adultos & Infantes. In usum Christianæ Grönlandicæ Juventutis. Collecta per H[ans] E[gede].* Det er Hans Egedes initialer, der figurerer på titelbladet, men Poul Egedes suveræne greb om grønlandsk mærkes i dette skrift, der som nævnt indtil nu har været ældste kendte bog på dette sprog. Poul Egede, der havde afløst faderen som ledende missionær i Grønland i 1736, måtte give op allerede efter fire år på grund af en øjenlidelse og var nu i København. Her blev han en hovedkraft i grønlandsmissionen frem til sin død et halvt århundrede senere og faderen en værdifuld hjælp, indtil denne i 1747 trak sig tilbage.

Som den fornemt distancerende latinske titel signalerer, var *Elementa fidei Christianæ* ikke en folkebog, men en håndbog til støtte for kateketer og missionærer ved undervisning, forkyndelse, kirkegang og (voksen)dåb. I de følgende årtier kom der en strøm af trykte bøger på grønlandsk, bibeloversættelser, katekismer, salmebøger og opbyggelige værker mellem hinanden for ikke at tale om alt det, der blev sat i cirkulation som manuskript, ofte med grønlændere som ophavsmænd. En ny aktør ved siden af den dansk-norske mission blev herrnhuterne, der i 1733 havde fået lov at åbne en mission i Grønland. Fra 1747 begyndte de at udsende grønlandske salmebøger, som med årene blev en succes og bredte sig langt ud over herrnhuternes kerneområde i Sydvestgrønland. Alt det, også den langsomt opdukkende verdslige litteratur, ligger uden for denne afhandlings rammer;[47] her skal kun ABC'ens videre skæbne følges.

Førsteudgaven af Hans Egedes ABC rakte til slutningen af 1750'erne, hvad der med et oplag på de anslåede 2.000 eksemplarer svarer til et gennemsnitligt årligt forbrug på omkring 100 bøger. I 1760, to år efter Hans Egedes død, kom der en andenudgave, uden tvivl besørget af Poul Egede. Andenudgaven er velbevidnet, også bibliografisk,[48] men har (indtil videre) ikke kunnet opspores. Her passer William Thalbitzers ovenfor citerede ord fra 1932: "Yderst sjælden, om ikke tabt." Efter de spredte vidnesbyrd, vi har om dens brug, har den været trykt i antikva, men indholdsmæssigt ikke adskilt sig fra førsteudgaven.[49] Da herrnhuterne selv begyndte at producere ABC'er, måske allerede i 1772,[50] kopierede de første halvdel af 1760-udgaven af Hans Egedes ABC og udelod tekstdelen. I stedet udviklede de deres egne læseøvelser i en separat publikation. Dermed opstod til brug i de herrnhutiske skoler et alternativt grønlandsk ABC-system i to hæfter: Første del bestod af

[47] Der henvises til Langgård 2011, Kjærgaard 2011 og Nielsen 2021c. Specielt om herrnhuterne og deres indsats på bogmarkedet, se Kjærgaard & Kjærgaard 2003, s. 48-52 og andre steder.

[48] Ludewig 1858, s. 71, gentaget hos Pilling 1887, s. 41 og Pfaff og Lauridsen 1890, s. 199. – Et indirekte vidnesbyrd om andenudgaven findes i den nedenfor omtalte ABC fra 1796, der beskriver sig selv som tredje udgave.

[49] Nielsen og Kjærgaard (under udgivelse); Cranz 1765, s. 1083.

[50] Den første bevarede herrnhutiske ABC er uden kolofon. Årstallet 1772 er angivet af Unitätsarchiv, Brødremenighedens bibliotek og arkiv i Herrnhut, og lader sig ikke yderligere dokumentere.

bogstaver, tal og stavelser, anden del indeholdt læseøvelser fra Det Ny Testamente og Luthers lille katekismus, foruden nogle salmer.[51]

Andenudgaven af Hans Egedes ABC må have ligget på lager, da Vajsenhuset brændte i juni 1795. I hvert fald kom der året efter en ny ABC trykt hos J. R. Thiele[52] med en kolofon, som på grønlandsk angav, at det var tredje udgave. Tekstafsnittet med katekismus og salmebog var udeladt, tilbage blev et tyndt hæfte på 20 sider. Som udgiver stod nu Hans og Poul Egedes efterfølger som leder af *Seminarium Groenlandicum*, tidligere missionær i Frederikshåb Otto Fabricius, der i en årrække havde gjort sig gældende som flittig oversætter til grønlandsk, blandt andet af Det Ny Testamente,[53] ligesom han ved omfattende revisioner af Poul Egedes grammatik og ordbog havde justeret Hans og Poul Egedes skrivemåder, blandt andet med øget brug af diakritiske tegn.[54] Bortset fra tekstafsnittet fulgte Fabricius det gammelkendte mønster. Efter en side med præsentation af bogstaver og tal kommer 17 sider med stavelser tilpasset Fabricius' fonetik og modificerede ortografi. På tyvende og sidste side Fadervor opdelt i stavelser, så man kunne øve sig i at "lægge sammen," fulgt af en bøn, der hidsættes som prøve på det skriftbillede, der mødte 1800-tallets grønlandske skolebørn, når de skulle sætte sig ind i læsningens vanskelige kunst:

Kannoktòk tamako illuaruvkit, attuarominartut kajumingnartudlo attuarnâka Okamniglo Illuvkudlo, pidluardluïnaromaralloarponga tava Tokub tungánilo ungatánilo.[55]

[51] Ud over den første ABC, angiveligt fra 1772 (18 s.), kendes to betydeligt kortere udgaver trykt 1824 og 1835 (8 s.). Der er bevaret teksthæfter fra 1798 (24 s.), 1825 (26 s.) og 1835 (16 s.); sidstnævnte findes også i KB's samling: http://www5.kb.dk/e-mat/dod/130020578964.pdf. Se også Nielsen og Kjærgaard (under udgivelse).

[52] Efter branden 1795 var Vajsenhusets trykkeri ude af drift et års tid, og opgaver, som ikke kunne vente, overdroges til andre af byens bogtrykkere, bl.a. Johan Rudolph Thiele i Store Helliggeiststræde (i dag Valkendorfsgade) nr. 150. Ilsøe 1992, s. 173 og s. 184-85.

[53] Fabricius 1794.

[54] Egede 1750, 1760; Fabricius 1791, 1804. For en gennemgang af Poul Egedes, Otto Fabricius' og Samuel Kleinschmidts skrivemåder i sammenligning med nutidig retskrivning, se Nielsen 2021a, s. 40-52.

[55] "Gid jeg må holde mig til disse ord, lad mig læse de enkle og opmuntrende ord med både min tunge og mit indre, så vil jeg blive salig indtil og hinsides døden."

Denne 20-siders ABC med Fadervor på sidste side blev genoptrykt mindst syv gange og var gennem årtier den mest udbredte bog i Grønland.[56]

En gennemgribende revision af herrnhuternes ABC-system i to hæfter kom med Samuel Kleinschmidts ABC trykt i 1852.[57] Her lancerede han en ny grønlandsk retskrivning med et særligt "kleinschmidt-ĸ," hentet fra det kyrilliske alfabet, som visuel markør. Kleinschmidts retskrivning byggede på fonemiske principper, som han første gang havde fremlagt i sin for studiet af eskimoisk-aleutiske sprog banebrydende grønlandske grammatik fra året før.[58] Længe kæmpede to retskrivninger om magten, og endnu i 1870'erne blev der i Grønland undervist i både Otto Fabricius' af Carl J. O. Steenberg modificerede retskrivning, som gik tilbage til Hans Egede, og i Samuel Kleinschmidts nye, såkaldt "indlandske skrivemåde" – Kleinschmidt undlod aldrig at minde om, at han i modsætning til de fleste andre af europæisk herkomst, som havde beskæftiget sig med grønlandsk, var barnefødt i Grønland og derfor kendte sproget indefra.[59] Når Kleinschmidts retskrivning endte med at vinde, skyldtes det ikke bare dens ubestridelige kvaliteter, men også, at den blev afgørende promoveret af Grønlands første avis, *Atuagagdliutit*, der begyndte at udkomme i 1861. *Atuagagdliutit* blev fra starten redigeret af grønlændere, og de foretrak Kleinschmidts skrivemåde, først og fremmest fordi der var et entydigt forhold mellem fonemer og grafemer.[60]

[56] Genoptrykt 1816, 1825, 1837, 1849, 1870, 1872, 1874. – Fra og med 4. genoptryk (1849) med en række ortografiske ændringer efter de af missionær og seminarieforstander Carl J. O. Steenberg samme år foreslåede modifikationer af Otto Fabricius' retskrivning. – "Den mest udbredte bog i Grønland": If. Niels Frandsen blev der sendt ikke færre end 21.000 bøger fra Danmark til Grønlands nordre inspektorat i perioden 1791-1850, et sandt bombardement i betragtning af, at indbyggerantallet på intet tidspunkt nåede over 3.500. Mere end 5.000 af disse bøger var ABC'er (Frandsen 1999, s. 207 og s. 214). Frandsens undersøgelse omfatter kun det nordlige inspektorat. En tilsvarende undersøgelse for det sydlige inspektorat foreligger ikke og vil næppe kunne gennemføres, da store dele af inspektoratets arkiv gik tabt ved grønlandsskibet *Hans Hedtofts* forlis 30. jan. 1959. Arkivet var med ombord, fordi det skulle til eftersyn på Rigsarkivets bevaringsafdeling i København.

[57] Wilhjelm 2001, s. 278.

[58] Kleinschmidt 1851. – Kleinschmidt indførte det nye bogstav som grafem for den uvulære klusil. Hidtil havde man i retskrivningen ikke skelnet klart mellem denne lyd og k-lyden.

[59] Wilhjelm 2001, s. 131-34.

[60] Den nutidige grønlandske retskrivning, fastlagt i 1973, er en tilpasset version af Kleinschmidts ortografi, dog uden det ikoniske "kleinschmidt-ĸ", som blev erstattet

Ved overgangen til det tyvende århundrede kan man skelne mellem tre typer ABC'er i Grønland: Der var den siden 1814 rent danske missions ABC, der gik tilbage til Hans Egedes ABC, og som i sin aktuelle form byggede på Otto Fabricius' af Steenberg reviderede retskrivning. Dernæst var der Samuel Kleinschmidts ABC, som var på bare otte tryksider, og som han, der var en mand med mange talenter, selv trykte, så længe han levede. Bogstaverne i Kleinschmidts ABC blev stillet op efter fonetiske principper (det vil sige ikke-alfabetisk), og som øvelsestekster brugte han en række bibelcitater, hvoraf det afsluttende var hentet fra Salmernes Bog. Man ser det lille tætte "kleinschmidt-ĸ" side om side med det almindelige "k" og bemærker, at nogle af de diakritiske tegn, som den ellers lidt ringeagtede Otto Fabricius indførte tilbage i 1700-tallet, er bibeholdt, samt at den radikale Kleinschmidt ikke bruger stort bogstav efter punktum. Kun ordet *Nâlagaĸ* (Herre) skrives med stort:

> Nâlagaĸ, ivdlit misiligparma ilisaralungalo.
> ingísimassarângamalûnît nikuítarângamalûnît ilisimavarma;
> erĸarsautíka ilisarissarpatit ungasigsumit. pisugkângamalûnît
> ínarângamalûnît erĸavnîputit, avĸutitdlo atuagkáka tamaisa takuvatit. atausînarmigdlûnît oĸausesĸángilaĸ orĸavne ivdlit Nâlagaĸ
> ilisimángisangnik. sujunivkutdlo kingunivkutdlo unguvarma, agssangnigdlo ĸulangersarparma.[61]

Endelig var der Kleinschmidts ABC i en danskproduceret version, som udkom første gang 1878, mens Kleinschmidt, der i 1859 var gået i dansk tjeneste, endnu levede. Den danskproducerede udgave var forøget til 16 sider, hvad der som noget nyt gav plads til alfabetet trykt med skråskrift som forlæg for skriveøvelser. Denne udgave af ABC'en, som blev optrykt 1891 og 1903, endte med at blive dominerende i den grønlandske skole.[62]

af bogstavet q, der også tidligere forsøgsvist havde været benyttet som grafem for den uvulære klusil.

[61] Salme 139, v. 1-5, her oversat til dansk efter Kleinschmidts grønlandske gengivelse: "Herre, du ransager mig og kender mig. Uanset om jeg sidder eller står, kender du mig. Du kender mine tanker langt væk fra. Uanset om jeg går eller lægger mig, er du hos mig, du ser alle de veje, jeg følger. Der er ikke et eneste ord på min tunge, som du ikke kender, Herre. Både forfra og bagfra omslutter du mig, du holder din hånd over mig."

[62] Som kuriositet kan nævnes, at den danske udgave af Kleinschmidts ABC – velsagtens for at imødekomme så mange som muligt – på side 2 viste Carl J. O. Steenbergs alfabet,

Siden tredjeudgaven af ABC'en (1796) havde de trykte alfabeter i den grønlandske begynderbog ikke omfattet bogstavet "c", og det blev almindeligt at omtale grønlandske ABC'er som ABD'er. På tryk er denne praksis første gang bevidnet i Hermann E. Ludewigs tidligere nævnte bibliografi fra 1858, hvor den nu forsvundne andenudgave af Hans Egedes ABC omtales som "En Groenlandsk A B D Bog. *Kjöbenhavn*, 1760, 8vo",[63] hvilket dog ganske sikkert er en anakronisme. Det charmerende "ABD" bed sig imidlertid fast og blev så at sige officielt i 1910, da der udkom en ny grønlandsk læse- og stavebog med denne titel. Forsiden, udført af den grønlandske kunstner Steffen Møller (1882-1909), viser en dreng og en pige i traditionel grønlandsk klædedragt i et typisk grønlandsk landskab. Omgivet af jagtredskaber er de dybt optagede af at læse, hvilket således fremstilles som fuldt foreneligt med traditionel grønlandsk levevis. Som læseøvelser i denne ABD, der som en selvfølge anvendte Kleinschmidts retskrivning, brugtes gamle grønlandske historier og korte digte.

Som de fleste andre grønlandske bøger frem til et godt stykke op i 1900-tallet blev ABD'en fra 1910 trykt og senere genoptrykt i København.[64] En forøget version på ikke mindre end 57 sider udkom i Nuuk i 1939 – den største ABC/D i Grønland siden Hans Egedes på 40 sider præcis 200 år tidligere. En smuk og formfuldendt bog, gennemillustreret af tre grønlandske kunstnere, der måtte lide den tort kun at blive genoptrykt en enkelt gang (1946). Også i Grønland var den klassiske ABC's dage ved at være talte.

Virkningshistorie

I efteråret 1722, godt et år efter sin ankomst, begyndte Hans Egede at lære de første grønlændere at læse. Han gav dem kost og logi og i tilgift en fiskekrog pr. bogstav, som de tilegnede sig. Sytten år senere, i 1739, kunne han – efter at forskellige håndskrevne tekster havde været i brug som læsebøger og nød-ABC'er – som første trykte bog på grønlandsk udsende en ABC med den lutherske katekismus' grund-

således at grønlandske skoleelever præsenteredes for to alfabeter: På første side Kleinschmidts ikke-alfabetiske alfabet, på næste side Steenbergs. Bemærket også af Wilhjelm 2001, s. 479, note 732; dog synes det forbigået Henrik Wilhjelms opmærksomhed, at det er Steenbergs alfabet, der optræder på ABC'ens side 2.

63 Ludewig 1858, s. 71.

64 1923, 1927, 1932, 1935, 1938.

tekster samt bønner og salmer til brug for den voksende grønlandske menighed. Om den ikke-bevarede andenudgave af ABC'en fra 1760 tør man formode, at den indholdsmæssigt har været som førsteudgaven, mens tredje udgave fra 1796 er tekstmæssigt skåret ned, antagelig ud fra den betragtning, at der på det tidspunkt forelå et fyldigt og lettilgængeligt udvalg af litteratur på grønlandsk i form af katekismer, salmebøger, opbyggelige skrifter og – ikke at forglemme – hele to oversættelser af Det Nye Testamente, som alle, der havde lært at læse, kunne kaste sig over.[65]

Resultatet af grønlandsmissionens bestræbelser for at udvikle og udbrede et grønlandsk skriftsprog har været overvældende. Mindre end hundrede år efter Hans Egedes ankomst til Håbets Ø kunne næsten hele befolkningen i Vestgrønland læse og et meget stort antal skrive.[66] Udviklingen fortsatte, og da avisen *Atuagagdliutit*, redigeret og skrevet af grønlændere, begyndte at udkomme i 1861 med et nummer hver måned, rejste der sig en egentlig grønlandsk offentlighed. *Atuagagdliutit*, der som finansieret af Grønlands Styrelse blev distribueret gratis, fandt ud i alle kroge af det grønlandske samfund og opnåede en uhørt popularitet. Hvis der nogensinde har eksisteret en avis, der er blevet læst af en hel befolkning, mænd, kvinder, børn, unge og gamle, må det være *Atuagagdliutit*. Den formidable succes fortæller om læsefærdighed, for ikke at sige læsehunger, og de mange bidragydere ikke bare fra kolonibyerne, men også ude fra kystens mylder af bopladser og udsteder vidner om skrivekyndighed og ubændig trang til at ytre sig. Indholdet vidner om, at grønlænderne var blevet et kristent folk. Der er i de tusindvis af tekstsider, som *Atuagagdliutit* stiller til rådighed for granskning, og som Karen Langgård tålmodigt har gennemgået side for side, ikke ringeste spor af, at der var noget tilbage af den førkristne grønlandske religion.[67]

I tidens fylde skulle Hans Egedes planer, som de på drømmeagtig vis må have foresvævet ham ved ankomsten til Grønland den 3. juli 1721, blive virkeliggjort: Først lærte han og børnene sig grønlændernes sprog, dernæst udarbejdede han et skriftsprog, og til sidst udbredte han og hans efterfølgere det, så grønlænderne selv blev i stand til at læse og

65 Egede 1766; Fabricius 1794, genoptrykt eller snarere genoplagt 1799 (så godt som hele førsteoplaget gik til grunde ved Vajsenhusets brand 1795).

66 Kjærgaard 2011.

67 Langgård 2018, s. 150-52.

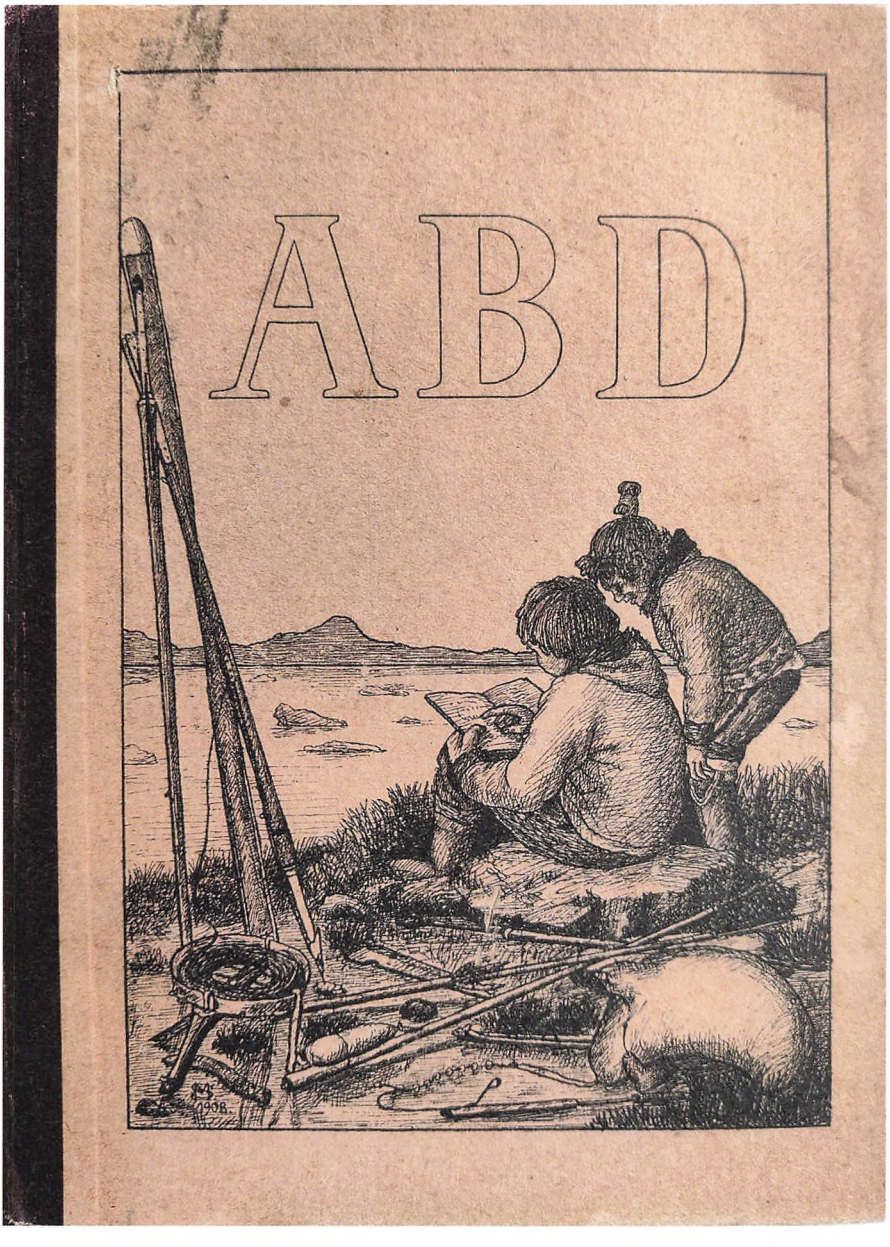

Ill. 8: Steffen Møllers forside til den grønlandske ABD fra 1910. Foto: FAJN.

skrive på modersmålet og derigennem danne og erhverve bevidsthed om sig selv som et folk med en særskilt kristen-national identitet. Takket være Hans Egedes og hans families historiske indsats, som blev fortsat og udbygget op gennem 18- og 1900-tallet, er grønlandsk i dag det eneste oprindelige amerikanske sprog (*native American language*), som er stats-, samfunds- og kulturbærende. På resten af det mægtige amerikanske kontinent, fra Ildlandet i syd til Canada i nord, er det imperialistiske, ofte racistiske, i mange tilfælde tillige folkemorderiske kolonisatorers ikke-amerikanske sprog (spansk, portugisisk, engelsk og fransk), der slår tonen an. Kun i Grønland er det landets eget sprog, der tales på gaden, læres i skolen, benyttes på prædikestolen og lyder fra parlamentets talerstol. Hans Egedes projekt, der – da det først var kommet i gang – fandt begejstret genklang i det multikulturelle, multinationale og multietniske dansk-norske monarki, blev en svimlende succes til glæde for alle, men først og fremmest for det grønlandske folk, hvad der nok kan være anledning til at erindre om her i 300-året for hans landing på Håbets Ø. Hans Egede er blevet kaldt Grønlands Apostel. Man kunne med lige så stor ret kalde ham den grønlandske nations fader. En milepæl på vejen mod det moderne Grønland var hans ABC, der som den første grønlandske bog blev trykt og udgivet i 1739. Med ABC'en og den efterfølgende strøm af trykte skrifter blev missionen og moderniseringsprocessen, der i begyndelsen stod og faldt med Hans Egedes person og hans nærmeste familie, institutionaliseret, reguleret og bureaukratiseret, så den kunne overtages og fortsættes af andre.

Kilder og litteratur

Utrykt

DET KGL. BIBLIOTEK (KB)

Ledreborg 339, 4°: Hans Egede, *Ti till Ellefve Capitler udaf Skabelsens-Bog. Ofversatte udj Grønlændernis Sprog for at viise Hvor vitt Mand er avangeret udj Sprogets, og hvad endnu fattis, førend Mand fuldkommeligen Kand forestille dem Troen og dend Sande Guds Kundskab.* Grønland, 1725.
Heri:
1) En samling bibeltekster oversat til grønlandsk [s. 1-64].
2) En katekismus: *Begyndelsens-Elementer till dend Christelig Kundskab for Grønlænderne* [s. 65-96].
3) En ordliste (*Dictionarium* [s. 97-122]) med sprogprøver i form af en samling missionsprædikener: *Nogle Smaae Orationer og Alloqvia Foreholdet Grønlænderne Till at ofverbeviise Dem Deris Vanvittighed [vildfarelser] og lastelige tilbøyeligheder* [s. 123-54].
4) En grønlandsk grammatik: *Formula Conjugandi* [s. 155-172].

BRITISH LIBRARY

Sloane MS 3022: Hans Egede, *Begyndelsens Elementer til Den Christelige Kundskab for De Grønlandske Cathecumener.* Grønland, 1724.

FRANCKESCHE STIFTUNGEN

AFSt/H D III, no. 94a, 1145-1166: Hans Egede, *Begyndelsens-Elementer till dend Christelige Kundskab for De Grønlandske Cathecumener.* Grønland, 1724.

Trykt

Appel, Charlotte, og Morten Fink-Jensen. 2013. *Da læreren holdt skole. Tiden før 1780* (Dansk skolehistorie, 1). Aarhus Universitetsforlag.
Bartholin, Caspar. 1673. Vocabula Gröenlandica, *Acta Medica & Philosophica Hafniensia*, s. 71-77.
Bertelsen, Alfred. 1945. *Grønlændere i Danmark. Bidrag til Belysning af grønlandsk Kolonisationsarbejde fra 1605 til vor Tid* (Meddelelser om Grønland, 145.2). København: C. A. Reitzel.
Bobé, Louis (red.). 1925. *Hans Egede. Relationer fra Grønland 1721-36 og Det gamle Grønlands ny Perlustration 1741* (Meddelelser om Grønland, 54). København: C. A. Reitzel.

Ill. 9: Hans Egedes apoteose som den grønlandske nations fader og Nuuks grundlægger. I hånden holder missionæren Erfalasorput, det grønlandske flag. 3900 er Nuuks postnummer. Værket er en parafrase over August W. Saabyes Egede-statue på Kirkefjeldet ved Grønlands domkirke i Nuuk. "H.E." Fritz Petersen (1987-2016) 2010. Mixed media på gips. 18,0 x 13,0 cm. Privateje (TK). Foto: Photocare/Holbæk.

Bobé, Louis (red.). 1936. *Diplomatarium Groenlandicum 1492-1814* (Meddelelser om Grønland, 55.3). København: C.A. Reitzel.
Bobé, Louis. 1944. *Hans Egede. Grønlands Missionær og Kolonisator* (Meddelelser om Grønland, 129.1). København: C.A. Reitzel.
Cranz, David. 1765. *Historie von Grönland.* Barby.
Dorais, Louis-Jacques. 2010. The Language of the Inuit. Syntax, Semantics, and Society in the Arctic. Montreal: McGill-Queen's University Press.
Egede, Hans. 1738. *Omstændelig og udførlig Relation, Angaaende Den Grønlandske Missions Begyndelse og Fortsættelse.* København.
Egede, Hans. 1741. *Det gamle Grønlands Nye Perlustration Eller Naturel-Historie.* København.
Egede, Hans. 1742. *Elementa fidei Christianæ.* København.
Egede, Hans. 1744. Designation Over den Grønlandske Ungdoms Forfremmelse i Christelig Kundskab, saavel Døbtes som Udøbte Catechumenorum, ved Colonierne Christians-Haab og Gott-Haab. Side 129-44 i Niels Egede: *Tredie Continuation Af Relationerne Betreffende Den Grønlandske Missions Tilstand og Beskaffenhed, Forfattet i Form af en Journal Fra Anno 1739 til 1743. Holden af Niels Egede.* København: Johann Christopher Groth.
Egede, Poul. 1741. *Continuation af Relationerne Betreffende Den Grønlandske Missions Tilstand og Beskaffenhed, Forfattet i Form af en Journal fra Anno 1734 til 1740.* København: Johann Christopher Groth.
Egede, Poul. 1750. *Dictionarium Grönlandico-Danico-Latinum.* København: Vajsenhuset.
Egede, Poul. 1756. *Catechismus Mingnek D. M. Lutherim Aglega.* København.
Egede, Poul. 1760. *Grammatica Grönlandica Danico-Latina.* København: Vajsenhuset.
Egede, Poul. 1766. *Testamente Nutak.* København: Gerhard Giese Salikath.
Fabricius, Otto. 1791. *Forsøg til en forbedret Grønlandsk Grammatica.* København: Vajsenhuset.
Fabricius, Otto. 1794. *Testamente Nutak.* København: C. F. Skubart.
Fabricius, Otto. 1804. *Den Grønlandske Ordbog, forbedret og forøget.* København: Vajsenhuset.
Fortescue, Michael, Steven Jacobson og Lawrence Kaplan. 2010. *Comparative Eskimo Dictionary with Aleut Cognates* (Alaska Native Language Center Research Paper, 9). University of Alaska Fairbanks.

Frandsen, Niels. 1999. Lært at læse – og hvad så? Grønlandske bøger i Nordgrønland 1791-1850. *Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning 98/99*, s. 201-215.
Gad, Finn. 1946. *Grønlands Historie. En oversigt fra ca. 1500 til 1945.* København: Ejnar Munksgaards Forlag.
Gad, Finn. 1969. *Grønlands Historie.* II. *1700-1782.* København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
Gad, Finn. 1981. Læse- og skrivekyndigheden indtil 1814. Belyst ved det grønlandske materiale. Side 73-86 i: *XVIII Nordiska Historikermötet. Mötesrapport III: Läskunnighet och folkbildning före folkskoleväsendet.* Jyväskylä.
Giessing, Christopher. 1779-1786. *Nye Samling af Danske, Norske, og Islandske Jubel-Lærere med hosføyede Slægts-Registre og Stam-Tavle.* I-III. København: Brødrene Berling.
Haan, Lourens Feykes. 1720. *Beschryving van de Straat Davids, Benévens des zelven Inwooners, Zede, Gestalte, en Gewoonte, misgaders hunne Visvangst, en andere Handelingen.* Amsterdam: Gerard van Keulen. – Dansk oversættelse ved Louis Bobé i *Det Grønlandske Selskabs Aarsskrift* 1914, s. 63-88.
Ilsøe, Harald. 1992. *Bogtrykkerne i København og deres virksomhed ca. 1600-1810* (Danish Humanist Texts and Studies, 5). København: Museum Tusculanums Forlag.
Juska-Bacher, Britta, Wendelin Sroka, Tuija Laine og Matthew Grenby (red.). Under udgivelse. *Learning to Read, Learning Religion. Catechism Primers in Europe from the 16th to the 19th Centuries* (Children's Literature, Culture, and Cognition). Amsterdam: John Benjamins.
Kingo, Thomas. 1699. *Dend Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog.* Odense.
Kjærgaard, Kathrine, og Thorkild Kjærgaard. 2003. *Ny Herrnhut i Nuuk 1733-2003: Missionsstation. Rævefarm. Embedsbolig. Museum. Universitet.* Nuuk: Ilisimatusarfik.
Kjærgaard, Thorkild. 2011. Genesis in the Longhouse: Religious Reading in Greenland in the Eighteenth Century. Side 133-58 i C. Appel og M. Fink-Jensen (eds.): *Religious Reading in the Lutheran North: Studies in Early Modern Scandinavian Book Culture.* Cambridge Scholars.
Kleinschmidt, Samuel. 1851. *Grammatik der grönländischen sprache mit theilweisem einschluss des Labradordialekts.* Berlin: G. Reimer.
Langgård, Karen. 2011. Greenlandic Literature from Colonial Times to Self-Government. Side 119-187 i K. Langgård og K. Thisted

(red.): *From Oral Tradition to Rap. Literatures of the Polar North.* Nuuk: Ilisimatusarfik/Atuagkat.
Langgård, Karen. 2018. Kristendommen i de grønlandske aviser fra 1861 og ind i det 20. århundrede. Side 149-68 i S. R. Havsteen, K. Langgård, S. Petersen, H. A. Lynge, K. Pedersen og Aa. Rydstrøm-Poulsen (red.): *Kristendom i Grønland.* København: Eksistensen.
Lausten, Martin Schwarz (udg.). 1989. *Kirkeordinansen 1537/39. Tekstudgave med indledning og noter.* København: Akademisk Forlag.
Lindhardt, Poul Georg. 1958. *Helvedesstrategi* (Kultur og kultus, 2). Credo.
Ludewig, Hermann E. 1858. *The Literature of American Aboriginal Languages.* London.
Lund, Jacob Johan. 1778. *Første Missionair paa Grønland, Biskop Hans Egedes Levnet.* København: Det Kongelig Waysenhuses Bogtrykkerie.
Nielsen, Flemming A. J. 2011. Den ældste grønlandske Bibel – et sprogligt og kulturelt møde. Side 147-89 i O. Høiris og O. Marquardt (red.): *Fra vild til verdensborger. Grønlandsk identitet fra kolonitiden til nutidens globalitet.* Aarhus Universitetsforlag.
Nielsen, Flemming A. J. 2012. Da apokalyptikken kom til Grønland – de første grønlandske tekster og hvad deraf fulgte. *Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning* 2010-2012, s. 31-50.
Nielsen, Flemming A. J. 2014. En ukendt grønlandsk katekismus fra 1724. *Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning* 2013-14 (1), s. 123-44.
Nielsen, Flemming A. J. 2017. Hyldest til Christian VI – begyndelsen til en grønlandsk litteratur. *Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning 2015-2017*, s. 31-54.
Nielsen, Flemming A. J. 2019. Det dansk-grønlandske kulturmøde fra middelalderen til Hans Egede. Side 59-104 i O. Høiris, O. Marquardt og G. A. Reimer (red.): *Grønlændernes syn på Danmark. Historiske, kulturelle og sproglige perspektiver.* Aarhus Universitetsforlag.
Nielsen, Flemming A. J. 2021a. *Vestgrønlandsk grammatik.* 2. udg. København: Books on Demand.
Nielsen, Flemming A. J. 2021b. Vejen til himlen: Den tidlige grønlandske katekismus. Side 57-75 i Aa. Rydstrøm-Poulsen, G. A. Reimer og A. Nyborg Lauritsen (red.): *Tro og samfund i Grønland i 300-året for Hans Egedes ankomst.* Aarhus Universitetsforlag.
Nielsen, Flemming A. J. 2021c. Literacy and Christianity in Greenland. Side 187-206 i Pamela Stern (red.): *The Inuit World.* Routledge.

Nielsen, Flemming A. J., og Thorkild Kjærgaard. Under udgivelse. Catechism Primers in Greenland. I Juska-Bacher m.fl. (red.).
Olearius, Adam. 1656. *Vermehrte Newe Beschreibung der Muscowitischen vnd persischen Reyse.* Schleßwig.
Ostermann, Hother. 1921. Biografiske Oplysninger. Side 662-756 i G. C. Amdrup, L. Bobé, Ad. S. Jensen og H. P. Steensby (red.): *Grønland i Tohundredaaret for Hans Egedes Landing.* II (Meddelelser om Grønland, 61). København: C. A. Reitzel.
Ostermann, Hother (udg.). 1946. *Skrivelser angaaende Mathis Iochimsens [Matthis Jochimssøns] Grønlands-ekspedition* (Norges Svalbards- og Ishavs-undersøkelser, 64). Oslo.
Ottesen, Christian. 1927. *Det Kgl. Vaisenhus gennem to Hundrede Aar.* København: P. Haase & Søn.
Pfaff, Christian Georg Frederik, og Peter Lauridsen. 1890. *Bibliographia Groenlandica eller Fortegnelse paa Værker, Afhandlinger og danske Manuskripter, der handle om Grønland indtil Aaret 1880 incl. Paa Grundlag af C.G.F. Pfaff's Samlinger* (Meddelelser om Grønland, 13). København: C. A. Reitzel.
Pilling, James Constantine. 1887. *Bibliography of the Eskimo Language.* Washington D.C.
Sollied, Peter Ravn, og Ole Solberg (udg.). 1932. *Bergenserne på Grønland i det 18. århundrede.* I. *Haabets Koloni. Anlegg og beseiling 1721-1726* (Norge og Grønland, 3). Oslo: A. W. Brøgger.
Steenberg, Carl Junius Optatus. 1849. *Grønlandsk Grammatik.* København.
Thalbitzer, William. 1932. *Fra Grønlandsforskningens første Dage* (Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Hans Majestæt Kongens Fødselsdag). København.
Tussiutit ilagiit kalaallit atugassaat. 2008. København: Bibelselskabet.
Wilhjelm, Henrik. 1995. Seminariet og kirken, *AG* 12. sept. 1995 (særtillæg om Ilinniarfissuaq 1845-1995).
Wilhjelm, Henrik. 2001. *"af tilbøielighed er jeg grønlandsk." Om Samuel Kleinschmidts liv og værk.* København: Det grønlandske Selskab.
Worm, Jens. 1771. *Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd som ved trykte Skrifter have giort sig bekiendte saavelsom andre Ustuderede, som noget have skrevet, hvorudi deres Fødsel, betydeligste Levnets Omstændigheder og Død ved Aarstal kortelig erindres, og deres Skrifter, saavidt mueligt, fuldstændig anføres.* I. Helsingør.

SUMMARY

Flemming A. J. Nielsen And Thorkild Kjærgaard: *The First Greenlandic Book*

Ever since the arrival of Norse peasants in south-west Greenland in the second half of the tenth century there have been links between the immense island (2.2 million km^2) in the north-eastern corner of the American hemisphere and the Scandinavian world. At the end of the twelfth century, the ancestors of today's Inuit, a whale- and seal-hunting people speaking a language of the Eskimo-Aleut group, migrated from Ellesmere Island across the narrow Smith Sound to northern Greenland. Within two and a half centuries, the Norse peasants had, it seems, been exterminated by the Inuit, but Greenland was never forgotten in Scandinavia. In the European world it was generally recognised that Greenland was Norwegian territory. In 1380 Norway entered into a union with Denmark, and the dream of restoring connections with Greenland therefore became a shared Danish-Norwegian dream, although it seemed less and less practicable as time went by and the Davis Strait between Baffin Island and Greenland began to teem with Dutch and British whalers and trading ships.

However, in 1721 the course of history changed. A Norwegian priest, Hans Egede (1686-1758), who had been offering his services for more than a decade, was appointed 'Royal Missionary in Greenland' and was given the necessary support for an expedition aiming to re-establish the old connection and to reintroduce Christianity into Greenland. Egede's Greenlandic adventure succeeded, and over the course of the eighteenth century Greenland was reintegrated, bit by bit, into the multicultural, multinational Danish-Norwegian state and society.

In 1814 Norway was divided as a result of the Napoleonic Wars. Mainland Norway (what we know as Norway today) was ceded to Sweden while the remote Norwegian islands in the North Atlantic (Greenland, the Faroe Islands and, until 1944, Iceland) were annexed to the kingdom of Denmark.

Being a true officer of the Danish-Norwegian empire, where every child had to be taught to read and appreciate Luther's Small Catechism, Egede struggled from the outset with the exotic Greenlandic language, not just to learn to speak a vaguely understandable 'kitchen-Greenlandic' but also to acquire the deeper understanding of phonetic and grammatical structures that was needed in order to develop a written version of the language.

During Egede's fifteen years in Greenland (1721-36), all the documents pertaining to the mission were handwritten. This was true also for the basic Christian texts in Greenlandic which Egede and his helpers began to produce and distribute among the growing number of converts from as early as 1723. Back in Copenhagen in 1736, Egede

founded the so-called *Seminarium Groenlandicum*. The purpose of this institution was twofold: to teach basic Greenlandic to new missionaries and catechists before they went to Greenland, and to produce books printed in Greenlandic in order to have a more major and focused impact on Greenlandic society than the sporadic effects obtainable with handwritten texts that were constantly being altered by being laboriously copied out by hand again and again.

The first book published in Greenlandic as part of this programme was a spelling book containing reading exercises based on Luther's Small Catechism in addition to a collection of prayers and eight hymns translated from the Danish, comprising a total of forty pages prepared by Egede and printed in Copenhagen in 1739 to be sent to Greenland the same year. As a bridge between written and printed culture in Greenland, this small book marked an important milestone in early modern Greenland. Until now it has been known only from uncertain and elusive bibliographical sources – sceptical voices have even doubted whether it ever existed, but two copies of the book have recently been located and identified in the holdings of the Royal Library. Our article provides a thorough study of the book: how it came to be forgotten, how it was rediscovered, the nature of its contents and details of its typographical layout.

Less than a century after Hans Egede's arrival in Greenland, almost everybody in western Greenland had learned to read and write, and the local vernacular had become a literary language. Later, in 1861, Greenland's first newspaper was established. It was written and edited from the outset by Greenlanders eagerly discussing their own affairs. As a result of the discussions, scattered groups of individuals throughout the enormous but thinly populated island coalesced into a nation, and, thanks to Egede's endeavours and those of his many successors throughout the eighteenth and nineteenth centuries, Greenlandic is today the only native American language that is used for any and every purpose by its speakers, whether it be literature, pop music, government, church services or legislation.